

Trends en lotgevallen

Mens & Maatschappij in de afgelopen vijftientig jaar

Wil Arts

Summary

Trends and vicissitudes. The history of '*Mens & Maatschappij*' in the last twenty-five years

'Mens & Maatschappij' is not only the oldest social science journal in the Netherlands (birth date 1925), but also one of the oldest in the world. Celebrating its fiftieth anniversary, Swanborn (1975) published the results of a content analysis of the volumes of *M&M* in the period 1925-1974. This article, on the occasion of its seventy-fifth anniversary, is a follow up of his research covering the next twenty-five years. The most important trends in the period 1975-1999 were: (1) a decline of the number of (very) long articles; (2) a strong shift from articles concerned with programmatic and methodological issues towards problem-oriented papers; (3) a transition from a theoretical-reflective towards an empirical-theoretical tradition; (3) a continuing increase of sociological articles at the expense of articles from the other social and behavioural sciences; (4) a shift in the problem oriented articles from social inequality as the dominant key problem towards social cohesion; (5) a strong development away from articles based on the study of literature towards articles based on survey research.

1. Inleiding

Bij de recente millenniumwisseling was een van de twistpunten in de ingezonden-brievenrubrieken van de kranten of de viering ervan niet te vroeg kwam. Als men zorgvuldig rekende, dan zou immers niet 1 januari 2000 maar nieuwjaar 2001 het correcte keerpunt zijn. Geldt iets dergelijks misschien ook voor de viering van de vijfenzeventigste verjaardag van *Mens & Maatschappij*? Komt deze eigenlijk niet te vroeg? Wij zijn immers pas net begonnen met de vijfenzeventigste jaargang en deze is nog lang niet afgerond. Kan de redactie niet rekenen of is zij wat overmoedig? Nee, *M&M* bestaat wis en waarachtig al vijfenzeventig jaar. Het eerste nummer verscheen immers begin 1925. Hoe kan dat dan? Waarin schuilt de oplossing van deze paradox? De oplossing is, voor wie de geschiedenis van dit blad kent, eenvoudig. Lieuwe Dijkstra, oud-redactiesecretaris en kenner bij uitstek, heeft deze namelijk kort en krachtig verwoord in zijn artikel over de geschiedenis van *M&M* in de bezettingsjaren, dat hij ter gele-

genheid van het vijftigjarige bestaan van *M&M* schreef (Dijkstra, 1975: 350-367). Tussen september 1944 (jaargang 20, nummer 5) en december 1945 (jaargang 20, nummer 6) verscheen dit tijdschrift namelijk niet, en wel door zich steeds verergerende oorlogsomstandigheden. De twintigste jaargang besloeg dus twee in plaats van maar één jaar. Ziedaar de oplossing. Dus alle reden om nu al terug te kijken.

In de jaargangen van *M&M*, zo rond 1950, waarin met enig recht het vijftientwintigjarig bestaan kon worden herdacht, is niets te vinden van enige terugblik of zelfs maar blijk van tevredenheid. Hoe komt het dat de redactie nu, bij het vijfenzeventigjarig bestaan, iets te vieren meent te hebben, terwijl het afsluiten van de eerste vijftientwintig jaar van dit tijdschrift hiertoe kennelijk geen aanleiding gaf? Ligt dat aan het tijdsgewricht (wederopbouw en soberheid versus welvaart en feestdrift) of heeft het meer te maken met een inmiddels bereikte respectabele leeftijd? Of was het voortbestaan van *M&M* indertijd zo precair, dat het wachten was op de reddende hand van Van Heek die het tijdschrift in de veilige haven van de Nederlandse Sociologische Vereniging zou loodsen? Hoe het ook zij, bij het vijftigjarige bestaan werd het negeren van een eerdere kans tot feestvieren en terugblikken dubbel en dwars goedge maakt met het doen verschijnen van een door de redactie samengesteld jubileumnummer, dat een selectie bevatte uit de vroegste jaargangen van *Mensch en Maatschappij*. Om de levensechtheid te verhogen werden de artikelen in facsimile afgedrukt en werd de oude, vooroorlogse omslag gebruikt. Daarnaast verscheen in de reguliere nummers van die jaargang niet alleen het bovengenoemde artikel van Dijkstra, maar ook een artikel van de hand van redactievoorzitter Swanborn (1975: 271-277), waarin deze aan de hand van een analyse van de eerste vijftig jaar van dit tijdschrift enige verschuivingen probeerde te achterhalen in de inhoud ervan.

Voor de viering van het vijfenzeventigjarig bestaan is een betrekkelijk sobere tussenweg gekozen. Meer aandacht dan in 1950, maar daar is dus niet veel voor nodig, en minder dan in 1975. Voor echte uitbundigheid dient gewacht te worden op het honderdjarig bestaan in 2025. Voor trouwe abonnees mag dat geen probleem zijn! De hierna volgende terugblik op de afgelopen vijftientwintig jaar bestaat enerzijds uit een inhoudsanalyse van de betreffende jaargangen en anderzijds uit enige persoonlijke herinneringen. Omdat ik als enige redacteur het wedervaren van *M&M* in haast al deze jaren van dichtbij heb mogen meemaken, alleen in 1975 stond ik nog langs de zijlijn en de lotgevallen uit dat jaar ken ik slechts uit overlevring, viel het lot op mij. Voor de inhoudsanalyse heb ik gepoogd zo dicht mogelijk bij de eerdere analyse van Swanborn te blijven, om tenminste enige systematische vergelijking met de eerste vijftig jaar mogelijk te maken. De te memoreren lotgevallen hebben echter, omdat ze grotendeels op mijn selectieve geheugen berusten, een hoge toevalfactor.

2. Trends

De eerste vraag die Swanborn vijftientwintig jaar geleden stelde, was hoeveel artikelen er in de eerste vijftig jaar van *M&M* waren opgenomen, hoeveel leesvoer het tijdschrift in al die jaren bevatte. Ter beantwoording van die vraag publiceerde hij een tabel die kolommen bevatte met

het aantal artikelen, het gemiddelde aantal pagina's van die artikelen en de standaarddeviatie van het aantal pagina's. De cijfers werden berekend voor perioden van vijf jaar. Daarbij telde hij de artikelen die verspreid waren over verschillende afleveringen als één, telde hij de speciale boekafleveringen niet mee en liet hij aankondigingen, necrologieën, congresverslagen, boekbesprekingen etc. buiten beschouwing. Deze werkwijze heb ik – voor zover mogelijk – nagevolgd. Wel heb ik, ter informatie en tussen haakjes, nog het aantal artikelen in de speciale boekafleveringen opgenomen om de totale omvang van jaargangen zichtbaar te maken

Swanborn constateerde dat de gegevens over de eerste vijftig jaar een beeld van redelijke constantheid opleveren. Het aantal artikelen schommelde in die tijd rond de honderd per vijf jaar, of twintig per jaargang. Ondanks enige wisselingen van uitgever die de afgelopen vijftientwintig jaar hebben plaatsgevonden en die licht tot een grotere of juist kleinere omvang van het tijdschrift hadden kunnen leiden, kan nu grofweg dezelfde conclusie worden getrokken. Het aan-

Tabel 1: Aantal, gemiddelde omvang in pagina's en standaarddeviatie van de artikelen opgenomen in M&M in de afgelopen vijftientwintig jaar per periode van vijf jaar

Periode	Aantal artikelen	Gemiddeld aantal pagina's	Standaarddeviatie
1975-1979	108 (+ 46 = 154)	17,1	11,2
1980-1984	122 (+ 37 = 159)	14,5	9,9
1985-1989	125 (+ 35 = 160)	13,6	7,6
1990-1994	122 (+ 36 = 158)	15,3	11,1
1995-1999	113 (+ 38 = 151)	14,1	7,2
1975-1999	590 (+ 192 = 782)	14,8	9,4

tal artikelen per periode is gemiddeld wel iets hoger (en zelfs zo'n anderhalf keer hoger wanneer de boekafleveringen worden meegerekend), maar de verschillen tussen de eerste vijftig jaar en de volgende vijftientwintig zijn wat de kengetallen betreft betrekkelijk gering. Wat wel veranderde, was het door Swanborn indertijd gesignaleerde imago van *M&M* als een tijdschrift dat ook plaats inruimde voor wat uitvoeriger beschouwingen dan in andere vaktijdschriften gebruikelijk was. Onder zijn voorzitterschap (tot 1985) hield dat imago aanvankelijk nog stand, maar daarna nam de bereidheid van de redactie om (extreem) lange artikelen te plaatsen duidelijk af. Als we de twee langste artikelen per jaargang nemen en per periode van vijf jaar de gemiddelde lengte ervan berekenen, dan zien we dat de gemiddelde omvang van de langste artikelen in de eerste twee perioden (waarin Swanborn zijn stempel nog op het redactiebeleid drukte) eenenveertig, respectievelijk vijfendertig pagina's bedroeg. In de volgende perioden liep de gemiddelde omvang van de langste artikelen terug tot zo'n vijftientwintig pagina's. Dat de huidige redactie eigenlijk nog verder terug wil, blijkt uit de colofon van dit tijdschrift. Daar staat te lezen: 'De maximale lengte van een artikel is twintig pagina's'. De reden voor deze strenge eis is een simpele. Ondanks het toegenomen aantal bladzijden per jaargang is er nog steeds minder ruimte dan de kwantiteit en kwaliteit van de aangeboden manuscripten eigenlijk zouden rechtvaardigen. Daarnaast wil de huidige redactie, net als die ten tijde van Swanborn, graag 'voor elck wat wils' realiseren in iedere aflevering. Wat om korthed en bondigheid van artikelen vraagt. Dat er

toch zo af en toe nog (te) lange artikelen doorglippen, heeft minder met de lankmoedigheid van de redactie te maken, dan met de door haar erkende onmogelijkheid of onwenselijkheid om alle artikelen in het keurslijf van twintig pagina's te dwingen.

Genoeg hierover. Swanborn stelde vijftig jaar geleden al terecht dat belangrijker dan dit soort grofstoffelijke data inzicht is in de inhoud van wat *M&M* te bieden heeft en had. Voor het verwerven van dit inzicht codeerde hij de artikelen in eerste instantie op twee verschillende manieren. De eerste indeling was gebaseerd op de dichotomie 'gericht op het vak zélf' versus 'gericht op een object van het vak'. De eerste categorie noemde hij 'definitie- en demarcatieproblemen', de tweede 'probleemgerichte artikelen'. Aan deze tweedeling voegde hij de categorieën 'biografieën', 'artikelen naar aanleiding van een publicatie' en een categorie 'overige' toe. De eerste, tweede en de laatste categorie zijn vandaag de dag wat problematisch. De eerste categorie zou in de laatste vijftig jaar haast leeg zijn, als tenminste alleen artikelen over definitie- en demarcatieproblemen er een plaats zouden vinden. Dat is een teken van vooruitgang. De filosoof Staal (De Gids, 1967: 49) heeft immers eens opgemerkt dat: 'de onvolwassenheid van een wetenschap vaak blijkt uit het feit dat een groot aantal van haar beoefenaren zich bezighoudt met vragen naar de methode die moet worden gebruikt, de grenzen van het gebied dat wordt bestreken en de verhouding tot andere wetenschappen'. Ik heb – om de inhoud van *M&M* in de geest van Swanborn en Staal te evalueren – de categorie 'demarcatie- en definitieproblemen' zodanig opgerekt, dat er ook artikelen in konden worden ondergebracht die betrekking hebben op de methodologie van probleemformulering, theorieconstructie en empirisch onderzoek. Deze nieuwe, ruimere categorie heb ik aangeduid met de term 'wetenschapsinterne artikelen'. Ook de categorie 'biografieën' zou haast leeg zijn, als er geen necrologieën in zouden worden opgenomen. Die heb ik dus om pragmatische redenen toegevoegd aan deze categorie. De laatste categorie 'overige' bevatte bij Swanborn vooral beschouwende congresverslagen. Die zijn in de afgelopen vijftig jaar nauwelijks verschenen. Deze categorie zou nu voornamelijk de marginalen bevatten, waarmee sinds 1979 (bijna) ieder nummer opent. Het leek me, bij gebrek aan variatie, niet erg informatief deze categorie op te nemen. Door het weglaten van de rubriek 'overige' komen de totalen van tabel 1 en 2 niet precies overeen. Een andere reden hiervoor is dat sommige artikelen moeilijk inpasbaar bleken in slechts één categorie. Daarom zijn ze dubbel geteld.

Tabel 2: Globale aard van de artikelen opgenomen in M&M in de afgelopen vijftig jaar per periode van vijf jaar

Periode	Wetenschapsintern	Biografisch	'Naar aanleiding van'	Probleemgericht
1975-1979	35	2	28	40
1980-1984	36	2	27	46
1985-1989	24	4	10	74
1990-1994	13	0	15	67
1995-1999	9	1	8	74
1975-1999	117	9	88	301

Wat opvalt, is dat in de eerste tien jaar wetenschapsinterne artikelen nog veelvuldig werden aangeboden en opgenomen, wat niet verwonderlijk is, omdat dit de jaren waren dat de zoge-

naamde crisis in de sociologie nog lustig voortwoekerde. Daarna daalde het aantal artikelen in deze categorie heel snel. Dezelfde conclusie gaat op voor de artikelen in de categorie 'naar aanleiding van'. Commentaar en discussie tierden in *M&M* in de eerste tien jaar welig, maar verstomden in latere jaren steeds meer. Ten dele is dit een goed teken, omdat aan het navelstaren een einde kwam, deels misschien ook weer niet. Ontbreken van commentaar en discussie kan immers ook wijzen op onverschilligheid of op het ontwikkelen van een monocultuur. Het aantal probleemgerichte artikelen, ook in de eerste vijftig jaar al (verre) in de meerderheid, werd in de laatste vijftientig jaar steeds groter. In de laatste periode was het aandeel ervan zelfs toegenomen tot zo'n 80%, terwijl dit in de eerste periode nog maar 40% was.

Een tweede indeling naar inhoud baseerde Swanborn op het vakgebied waarop in het betreffende artikel de nadruk lag. Het had echter geen zin diens indeling te volgen. *M&M* is namelijk in de afgelopen vijftientig jaar toch een overwegend sociologisch vaktijdschrift geworden. Bij zijn oprichting in 1925 was het tijdschrift *Mensch en Maatschappij* nog multidisciplinair van karakter, zowel in programma, redactiesamenstelling als inhoud. In een latere fase, vooral de jaren zestig en zeventig, werd *M&M* steeds sterker 'monodisciplinair'. Die ontwikkeling heeft zich in de afgelopen vijftientig jaar voortgezet. Misschien zullen de komende vijftientig jaar echter een kentering te zien geven. Naast twee volbloed sociologen bestaat de huidige redactie namelijk uit een socioloog-cum-jurist, een sociaal-psychologe, die zich allengs steeds meer op demografisch en sociologisch terrein heeft begeven, en een sociaal-geografe, die nogal eens in sociologische kringen verkeert. Dat kan haast niet zonder gevolgen blijven. Gezien de geschiedenis van *M&M* valt een mogelijke teruggaande ontwikkeling naar een breed sociaal-wetenschappelijk tijdschrift niet te betreuren. Volgens artikel 2 van de statuten van 'De Vereeniging "Mensch en Maatschappij" gevestigd te Amsterdam', is het doel trouwens nog steeds 'het uitgeven van een tijdschrift voor anthropologie, criminologie, erfelijkheidsleer, ethiek, ethnografie, ethnologie, eugenetiek, prae-historie, psychologie, rechtsphilosophie, sociographie, sociologie en andere sociale wetenschappen; een en ander in den ruimsten zin'. Dus kunnen geen formele belemmeringen worden opgeworpen. Deze speculaties mijnerzijds veranderen natuurlijk niets aan het feit dat de werkelijkheid in de afgelopen vijftientig jaar niet spoorde met de statuten. Het zoeken naar artikelen op het terrein van fysische antropologie, erfelijkheidsleer, eugenetica en dergelijke, leverde voor de afgelopen perioden geen enkel resultaat op. Wel bleken nog steeds cultureel antropologen, criminologen, demografen, economen, pedagogen, politicologen, sociaal-geografen en sociaal-psychologen regelmatig in *M&M* te publiceren. Dat waren dan echter artikelen die óf op de grens van hun eigen discipline en de sociologie lagen óf betrekking hadden op een voor hen verwant deelgebied van de sociologie. Ik heb daarom voor een andere indeling dan Swanborn gekozen, die naast de verdeling over sociologische specialismen ook nog de verdeling over verschillende disciplines opnam. Zie tabel 3 voor mijn bevindingen, die dus vooral betrekking hebben op sociologische specialismen. De andere disciplines zijn in de rubriek 'overige' terecht gekomen.

Tabel 3: Aantal artikelen per vakgebied in M&M in de afgelopen vijftientig jaar per periode van vijf jaar

Periode	1975-1979	1980-1984	1985-1989	1990-1994	1995-1999	1975-1999
<i>Vakgebied</i>						
Arbeid- en Organisatie	13	10	13	22	15	73
Economische Sociologie	6	3	3	4	7	23
Algemene en Theoretische Sociologie	23	15	13	5	7	63
Primaire groepen	1	1	3	7	18	30
Cultuursociologie	2	6	3	4	8	23
Politieke Sociologie	11	5	7	12	7	42
Bestuur en Beleid	1	4	9	3	0	17
Methoden en Technieken	16	17	9	7	14	63
Onderwijs en Stratificatie	4	20	29	17	13	83
Overig	25	14	15	13	13	80

Het deelgebied van de sociologie dat de afgelopen vijftientig jaar de meeste aandacht heeft gekregen, was dat van de sociologie van de sociale ongelijkheid en het onderwijs. Dit lijkt een vreemde heterogene categorie, ware het niet dat veel van de onderwijssociologische artikelen juist als onderwerp de school als reproductiemechanisme van sociale ongelijkheid hadden. Om dubbeltellingen te voorkomen, heb ik ze samengevoegd. Vooral in de middenperiode (1980-1989) werd een groot aantal artikelen op dit terrein gepubliceerd. Daarna nam het aantal wat af. Opmerkelijk is het geringe aantal van dit soort artikelen in de eerste periode (1975-1979), terwijl toentertijd sociale ongelijkheid en de rol die het onderwijs daarbij speelde juist centraal stonden in het maatschappelijke debat. De naakte cijfers geven echter een vertekend beeld. In die eerste periode werden namelijk maar liefst twee boeknummers aan deze problematiek gewijd, 'Onderwijs en Maatschappelijke Ongelijkheid' (1975) en 'Sociale Stratificatie' (1978), met ieder negen artikelen. De tweede categorie in grootte was de rubriek 'overig'. Dat is niet zo verwonderlijk, omdat deze categorie heel divers is. Niet alleen vallen er artikelen onder die tot andere disciplines, zoals criminologie, culturele antropologie en demografie, moeten worden gerekend, maar ook artikelen op sociologische deelterreinen zoals de godsdienstsociologie, de historische sociologie, de mathematische sociologie, de medische sociologie, de militaire sociologie, de niet-westerse sociologie, de stadssociologie, de wetenschapssociologie en zo meer. De derde categorie in grootte was de arbeids- en organisatiesociologie, gevolgd *ex aequo* door de algemene en theoretische sociologie en methoden en technieken van sociologisch onderzoek. Daarna volgden de politieke sociologie en de sociologie van primaire groepen. In de staart bevonden zich de cultuur- en economische sociologie en als laatste eindigde de bestuurs- en beleidssociologie. Vooral de hausse van de sociologie van primaire groepen (jongeren en ouderen; gezin, huwelijk en echtscheiding) in de laatste periode is opvallend. Zou dat iets te maken hebben met de centrale plaats die sociale cohesie recentelijk in het maatschappelijk debat is gaan innemen of is het simpelweg een artefact van wijzigingen in de redactiesamenstelling?

Swanborn onderzocht in zijn artikel ook de geografische reikwijdte van de probleemgerichte artikelen. Hij constateerde dat met het op de achtergrond raken van sociografie en cul-

turele antropologie de geografische reikwijdte allengs was toegenomen in de door hem onderzochte eerste vijftig jaar. In de door mij onderzochte volgende vijftentwintig jaar raakten dorp, stad en regio haast geheel uit de belangstelling. De meeste probleemgerichte artikelen hadden betrekking op het nationale (en dan vooral Nederlandse) of bovennationale niveau. Voor zover regio's nog aan de orde kwamen, ging het haast altijd om vergelijkende analyses. Ook de artikelen die op het bovennationale niveau betrekking hadden, deden voor het overgrote deel verslag van de uitkomsten van vergelijkende landenstudies. Vooral dit laatste soort studies is in de afgelopen periode (1990-1999) sterk in aantal gestegen, wat alles te maken heeft met het ter beschikking komen van omvattende internationale datasets.

Tevens keek Swanborn naar verschuivingen in nationale oriëntaties, afgemeten aan het land van herkomst van aangehaalde publicaties. In het begin van de door hem onderzochte eerste vijftig jaar van *M&M* (1925-1934) vormden de Duitstalige publicaties nog de grootste categorie, terwijl aan het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig de Amerikaanse publicaties duidelijk prevaleerden. Die ontwikkeling naar Amerikaanse dominantie is in de door mij onderzochte vijftentwintig jaar alleen maar sterker geworden. Duitse en Franse publicaties werden nog maar weinig geciteerd en als het al gebeurde, dan in de laatste tien jaar nog vaak in Engelse vertaling.

Ten slotte nog een laatste vergelijking met Swanborns bevindingen. Hij codeerde de artikelen tevens naar de bronnen waarvan in de artikelen gebruik werd gemaakt. Ik heb zijn indeling overgenomen en er een 'overige' categorie aan toegevoegd, die onder meer experimentele gegevens en uitkomsten van systematische (niet-participerende) gedragsobservaties, van zelfrapportages en van simulaties omvat.

Het meest opvallend voor de eerste vijftig jaar van *Mens & Maatschappij*, als tenminste wordt gekeken naar de bronnen waarvan gebruik werd gemaakt, vond Swanborn de relatief zwakke empirische basis waarop veel artikelen berustten. Kenmerkend voor *M&M* was dat dit tijdschrift zich duidelijk bewoog binnen een beschouwend-theoretische traditie. In de periode na de Tweede Wereldoorlog leek er even sprake te zijn van een kentering in de richting van een sterkere empirische oriëntatie, maar dat was maar tijdelijk. Al snel berustte de meerderheid van de artikelen weer op literatuurstudie. Die empirisch-theoretische kentering heeft zich wel voorgedaan in de afgelopen vijftentwintig jaar. In de eerste periode (1975-1979) berustte het merendeel van de artikelen nog op literatuurstudie, maar dat veranderde al snel. In de tweede periode was het aandeel iets minder dan de helft, om daarna minder dan een derde en vervolgens een vierde te worden. Ten slotte, in de laatste periode, berustte minder dan een zevende van de artikelen slechts op literatuurstudie. Artikelen die survey-gegevens als bron hadden, namen echter in de afgelopen vijftentwintig jaar in getal heel sterk toe. Van een aandeel van minder dan twintig procent in het begin, via bijna veertig en vervolgens bijna vijftig procent, naar bijna zestig en in de laatste periode zelfs naar bijna vijfenzeventig procent. De traditie waarin *M&M* zich koestert, is van een theoretisch-beschouwende duidelijk een empirisch-theoretische geworden. Subjectieve ervaringen – in de eerste vijftig jaar nog een van de belangrijkste bronnen – zijn als kennisgrond haast geheel van het toneel verdwenen. Datzelfde geldt voor participerende observatie. 'Wel is opvallend dat methoden die momenteel als alternatief voor het

Tabel 4: De bronnen van de probleemgerichte en wetenschapsinterne artikelen in M&M in de afgelopen vijftientig jaar per periode van vijf jaar

Periode	1975-1979	1980-1984	1985-1989	1990-1994	1995-1999	1975-1999
<i>Bron</i>						
Literatuurstudie	55	38	25	18	12	148
Subjectieve Ervaring	1	0	0	0	0	1
Ambtelijk-Statistisch Materiaal	6	5	14	5	4	34
Survey	12	20	29	17	29	107
Secundaire Analyse Survey	4	9	12	23	34	82
Participerende Observatie	0	0	1	0	1	2
Inhoudsanalyse	4	2	1	1	0	8
Combinatie	4	1	2	1	3	11
Overig	1	5	3	6	4	19

survey genoemd worden (participerende observatie, analyse van ambtelijk-statistisch materiaal of ander reeds bestaand beschrijvend materiaal) reeds vijftig jaar geleden gebruikt werden, en wellicht met een grotere frekwentie dan thans', zo concludeerde Swanborn vijftientig jaar geleden. Deze conclusie – opgerekt naar vijfenzeventig jaar – geldt vandaag de dag nog steeds, zelfs *a fortiori*. Daar heeft het boeknummer 1985 'Betekenis en Interactie', dat over kwalitatief onderzoek ging, kennelijk niets aan kunnen verhelpen. Of dat nu te betreuren of toe te juichen valt, is natuurlijk een kwestie van smaak.

Hiermee houdt de vergelijking met Swanborns bevindingen weliswaar op, maar is het nog te vroeg om het zoeken naar trends helemaal te staken. Het is begrijpelijk dat Swanborn de boeknummers buiten zijn analyse liet, omdat ze slechts tijdens de laatste vier jaar van de door hem behandelde halve eeuw verschenen. In de door mij behandelde volgende vijftientig jaar maakten ze echter onlosmakelijk deel uit van het tijdschrift en droegen ze meer dan marginaal bij aan het beeld van *M&M*. Als we naar het onderwerp van de boeknummers kijken en het vakgebied waarop ze zich bewogen, dan valt op dat ze het beeld dat uit de reguliere nummers oprijst enigszins corrigeren. Gegeven de uitdrukkelijke en zelfs overheersende aanwezigheid van drie van de categorieën, namelijk Onderwijs- en stratificatiesociologie, Arbeids- en organisatiesociologie en Algemene en theoretische sociologie in de jaargangen 1975-1999 van dit tijdschrift, is het niet verwonderlijk dat op ieder van die vakgebieden er drie boeknummers verschenen. Op het eerste gezicht lijkt het echter opmerkelijk dat veertien van de vijftientig boeknummers tot de categorie 'overige' dienen te worden gerekend. Bij nader inzien is dit echter minder opvallend. De keuze van het onderwerp van de boeknummers is namelijk een kwestie van vraag en aanbod. Soms bieden de organisatoren van conferenties spontaan aan om een selectie van de meest interessante papers tot een boeknummer van *M&M* uit te werken, soms neemt de redactie het initiatief en benadert de organisatoren van een boeiend geachte conferentie. Vaker echter signaleert de redactie een bepaalde lacune in het aanbod van kopij; ze mist in het tijdschrift een onderwerp dat ze er graag in behandeld zou zien. Dan wordt een informatieopdracht gegeven aan een redactielid en als die opdracht bevredigend resultaat oplevert, dan gaat óf de redactie tot handelen over óf wordt een formatieopdracht verstrekt aan boekredacteuren van buiten. Het redigeren van een boeknummer

gebeurt dan veelal in samenwerking, maar in ieder geval in samenspraak met een redactielid. Het resultaat van dit proces is bepaald gevarieerd te noemen. Soms dienden de boeknummers een heel praktisch doel zoals 'Studeren in de sociologie' (1977) of 'Goed geïnformeerd. Recente ontwikkelingen en toepassingen van informatietechnologie in de sociale wetenschappen' (1991). Soms was het doel het in kaart brengen van in Nederland betrekkelijk onontgonnen terreinen zoals 'Onbekend en onbemind. Een keuze uit de Franse sociologische tijdschriften' (1981) of 'Rede, sentiment en ervaring. Sociale wetenschap in de achttiende eeuw' (1983). Het palet van onderwerpen toont zoveel variatie, dat het weliswaar niet ondoenlijk, maar wel onwenselijk is alle titels hier op te noemen. Dat zou immers te ver voeren. De echte liefhebber moet de inhoudsopgaven van de afgelopen vijftienvijf jaargangen nog maar eens doorbladeren. Dan blijkt hoe gevarieerd de onderwerpkeuze en de bestreken terreinen van de boeknummers zijn geweest.

3. Lotgevallen

Bij het doorploegen van de laatste vijftienvijf jaargangen van *M&M*, wat nodig was voor het arbeidsintensieve codeer- en telwerk, vielen mij bepaalde zaken op die ongewild allerlei herinneringen opwekten. Voor zover deze zaken en herinneringen meer dan curiositeitswaarde bezitten, bieden ze de kans om niet alleen op systematische wijze enige trends, maar ook op impressionistische wijze enkele lotgevallen van *Mens & Maatschappij* in de afgelopen vijftienvijf jaar te beschrijven.

Wat hier allereerst nog eens opnieuw en wat uitgebreider moet worden gememoreerd, is de zwerftocht die de redactie in haar verschillende samenstellingen de afgelopen vijftienvijf jaar langs verschillende uitgevers en verschillende plaatsen in Nederland heeft gemaakt. Toen ik toetrad tot de redactie, bij het eerste nummer van de 51^e jaargang (1976), werd *M&M* nog uitgegeven door De Universitaire Pers Rotterdam. De eerste redactievergadering die ik meemaakte, was tegelijk de laatste van Ad Teulings. Cynisch reageerde hij op mijn jeugdige enthousiasme, maar liet me wel gul delen in het meegebrachte gebak. In Rotterdam vergaderde de redactie in het kantoor van de uitgever aan de Heemraadsingel en na afloop ging ieder (Lieuwe Dijkstra, Jankarel Gevers, Peter Swanborn en ik) zijns weegs. Steeds op een vrijdag en steeds weer in de regen, zegt mijn herinnering, maar erg waarschijnlijk lijkt dat niet. Hoewel, het verblijf in Rotterdam was voor mij maar heel kort. De Universitaire Pers Rotterdam, sinds 1971 uitgever van *M&M*, werd namelijk nog in de loop van 1976 als onafhankelijke organisatie opgeheven en bleef daarna slechts als *imprint* bestaan. Dat had als gevolg dat de redactie aan het eind van dat jaar aan de Badhuisweg in Den Haag ging vergaderen, waar moedermaatschappij Nijgh en Van Ditmar zich over haar ontfermde. Daar werd de traditie gegrondvest, dat de formele redactievergaderingen weliswaar plaatsvonden ten burele van de uitgever, maar daarna informeel werden voortgezet in een plaatselijk restaurant onder het genot van een maaltijd. Het antwoord op de vraag waar die maaltijd precies zou worden genuttigd en hoe uitgebreid het diner zou zijn, hing af van de uitkomst van de strijd

tussen de zuinige Zeeuw Swanborn en de exuberante Brabander Gevers. Ook het verblijf in Den Haag duurde echter niet lang. Hoewel uitgeverij Nijgh en Van Ditmar *M&M* verre van stiefmoederlijk bedeelde, kwamen redactie en uitgever toch al snel tot de slotsom dat een uit elkaar gaan voor beide partijen verstandiger was. Nijgh en Van Ditmar was namelijk een uitgever van schoolboeken en belletrise en bezat geen eigen sociologisch fonds, anders dan de restanten van het fonds van de Universitaire Pers Rotterdam, en was ook niet van plan dit fonds weer tot leven te wekken.

In 1978 werd naar Deventer getrokken, waar bij Van Loghum Slaterus een meer dan goed onderkomen werd gevonden. De redactie schreef wat zuinigjes in het 'Ten geleide' van de 53^e jaargang: 'In het proces van oriëntatie en overgang zijn we tot de conclusie gekomen dat er voor het zelfstandig voortbestaan van Mens en Maatschappij nog steeds een voldoende grondslag is, ook al kan men tegen de situatie van de sociologische vakpers in het Nederlandse taalgebied met enige zorg aankijken'. Deze opmerking moet worden gelezen tegen de achtergrond van het afspringen van besprekingen met de Sociologische Gids over het fuseren tot een Algemeen Nederlands Sociologisch Tijdschrift. 'In de komende jaar zullen we opnieuw bezien of er aanleiding is in de formule van ons blad nog wijzigingen aan te brengen', voegde de redactie aan de eerste opmerking toe. Tot en met het jaar 1994 bleken wijzigingen in de formule echter onnodig. Wetenschappelijk gezien floreerde het blad en zelfs het aantal abonnementen groeide aanvankelijk gestaag. Wat wel veranderde was de redactiesamenstelling. In de inleiding tot de 55^e jaargang deelde voorzitter Swanborn mee dat het in de bedoeling lag om in de nabije toekomst tot een gedeeltelijke vervanging van de redactie te komen. In 1980 trad de huidige voorzitter Jaap Dronkers, als eerste stap op het vernieuwingspad, tot de redactie toe, in 1984 gevolgd door Jules Peschar en in 1985 door Jenny Gierveld. Inmiddels waren Lieuwe Dijkstra en Peter Swanborn zoals afgesproken teruggetreden.

De goede Deventer tijden liepen in de 1990 op hun einde. Van Loghum Slaterus moest fuseren met een aantal andere Kluwer bedrijven tot Bohn Stafleu Van Loghum en diende naar Houten te verhuizen. De desolaatheid van het 'nieuwe' Houten bracht de redactie ertoe voortaan bij het NIDI in Den Haag te vergaderen. Gezien het feit dat Pearl Dykstra, onderzoeker bij het NIDI, in 1992 secretaris van de redactie was geworden, had deze beslissing niet alleen culinaire, maar ook doelmatigheidsvoordelen. Het vertrek bij Bohn Stafleu Van Loghum had vooral te maken met het gegeven dat de nieuwe uitgeverscombinatie de nadruk sterk op uitgaven voor het HBO ging leggen. Druk van de uitgever om de inhoud van *M&M* minder wetenschappelijk en meer toepassingsgericht te maken, bracht de redactie ertoe contact te leggen en een contract te sluiten met de Amsterdam University Press. Sedert 1995 is de redactie, minus Jules Peschar die eind 1992 aftrad, dan ook aan de Amsterdamse Prinsengracht gehuisvest. De nieuwe uitgever Saskia de Vries meende dat ook een nieuwe outfit en een nieuw formaat nodig was. Het resultaat mocht en mag er zijn. Een minpunt is echter dat *M&M*, net als trouwens alle Nederlandse sociaal-wetenschappelijke tijdschriften, te lijden heeft van een abonnementenverlies.

De meest trieste gebeurtenis in deze Amsterdamse periode was ongetwijfeld het plotseling overlijden van onze mederedacteur en vriend Jankarel Gevers op 5 augustus 1998. Hij was 25

jaar lang een enthousiast en inspirerend lid van onze redactie geweest en het was moeilijk zonder hem als vanouds te vergaderen. Zijn plaats als redacteur werd in 1999 ingenomen door Kees Schuyt. Ook Claartje Mulder trad tot de redactie toe, als opvolgster van Jenny Gierveld, die eind 1999 afscheid nam. Mulder nam al snel het redactiesecretariaat over van Pearl Dykstra, die echter wel lid van de redactie bleef.

Niet alleen aan het overlijden van Gevers besteedde *M&M* meer dan gewone aandacht. In 1987 overleden twee grote geleerden die het fundament hadden gelegd voor de uitbouw en bloei van de naoorlogse Nederlandse sociologie: F. van Heek en W. Hofstee. Van Heek werd via een drieluik herdacht door Gevers, Gadourek en Ultee; Hofstee door Kooy. Het doet de redactie nog steeds veel genoegen dat ze er niet alleen in is geslaagd het *liber amicorum* voor Van Heek als boeknummer te publiceren, maar ook het laatste artikel van diens hand in *Mens & Maatschappij* te hebben geplaatst. Dat was een jaar voor zijn dood en was getiteld: 'Lodewijk XIV, plus conquérant que vainqueur. Een sociologische benadering van een historisch probleem'. Al even tevreden kunnen we terugkijken op de publicatie in 1980 van een uitgebreid interview, 'E.W. Hofstee: Tussen speculatieve fantasie en empirisch realisme' van de hand van Munters, ter gelegenheid van Hofstees komende emeritaat.

Maar natuurlijk waren het niet altijd piëteit en revérences die in *M&M* de boventoon voerden. Sommige publicaties leidden tot nogal wat gemor, verontwaardiging en kritiek. Zo werd de publicatie van een badinerend marginaal van Lieuwe Dijkstra, getiteld 'Queneau-transformaties', dat zijn pijlen richtte op de overtrokken pretenties van Goudsbloms wereld-historische beschouwingen, in Amsterdamse kringen bepaald niet gewaardeerd, om me maar eens eufemistisch uit te drukken. De publicatie van het artikel van Van de Pol en De Beer, 'Beïnvloeding zonder zintuiglijk contact? Empirische toetsing met interventiemodellen' in jaargang 1985 werd de redactie door sommige lezers niet in dank afgenomen en leverde ons zelfs een reprimande op van de hooggewaardeerde nestor van de redactieraad Ivan Gadourek. Maar het meeste rumoer veroorzaakte de publicatie van de door Frans Stokman en de zijnen samengestelde Top-50 van publicerende Nederlandse sociologen. De eerste Top-50 verscheen in 1993, de laatste in 1999. De aanvankelijke verontwaardiging van sommigen is inmiddels geluwd en het meten en wegen van publicaties en citaties iets geworden, dat behoort tot de gewone evaluatiepraktijk van sociologisch onderzoek. Daarmee hadden Stokman c.s. en de redactie van *M&M* hun werk gedaan en daarmee ontbrak een reden voor doorgaan met publicatie. Iets vergelijkbaars geldt voor de rubriek 'Kerncijfers' die het CBS van 1989 tot en met 1995 in *M&M* verzorgde. Met het verschijnen van het CBS-blad *Index* was de grond ontvalen aan verdere publicaties in deze trant.

4. Ten slotte

Wat valt er eigenlijk nog meer te zeggen? Te veel, eigenlijk. Over de redactieraad en zijn werk in alle stilte verricht. Ook hier is het misschien wel mogelijk, maar zeker niet wenselijk om een uitputtende lijst van redactieraadsleden in de afgelopen vijftientig jaar te verschaffen.

De echte liefhebber wordt naar de colofons van de onderscheiden jaargangen verwezen. Daar is de *fine fleur* van de Nederlandse sociologie en van aanverwante vakgebieden terug te vinden. Toch moeten twee uitzonderingen worden gemaakt, zonder daarmee de anderen ook maar enigszins te kort te willen doen. Het gaat hier om twee redactieraadsleden die de redactie, gevraagd dan wel ongevraagd, in alle van de afgelopen vijftientig jaar met raad en daad hebben bijgestaan. Allereerst Hans Niezing, ooit voorzitter en daarna, vanuit Brussel, corresponderend lid van de redactie en ten slotte redactieraadslid, die ons zijn kritiek nooit heeft gespaard, maar ons ook – als wij dat tenminste verdienden – lof heeft toegezwaaid. Vervolgens Ivan Gadourek, oud-redacteur en lange tijd de nestor van de redactieraad, die ons steeds met aanmoedigingen en steun terzijde heeft gestaan. Natuurlijk valt er nog over zo velen en zo veel meer te schrijven. Laat ik me maar tot één opmerking beperken. Het doornemen van de laatste vijftientig jaargangen van *M&M* deed mij namelijk beseffen, dat ik al heel lang en misschien wel te lang lid ben van de redactie. Het lijkt me dat de tijd bijna daar is om afscheid te nemen. Op het moment dat de redactie van *M&M* me laat gaan ('rustig, rustig, waarom ineens zo'n haast?'), kreeg ik op de laatste redactievergadering te horen), mag ik in mijn zwannenzang misschien nog eens uitweiden over de rol die *Mens & Maatschappij* de afgelopen vijftientig jaar in de Nederlandse sociologie heeft gespeeld. U heeft, ijs en weder dienende natuurlijk, dus nog wat te goed van mij.